

นาฏศิลป์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

เล่ม ๓

ม.๕

 IMAC EDUCATION

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

เล่ม ๓

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ

ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ผู้เรียบเรียง

จิรพันธ์ สมประสงค์

ผู้ตรวจ

สุกัญญา ณ ตะกั่วทุ่ง

สุนทรี ตามพวรรณฤทธิ์

ผศ. ดร.ชัยฤทธิ์ ศิลาเดช

บรรณาธิการ

วาริสรา ประภาสพงษ์

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน

นาฏศิลป์

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่ม ๓

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

จิรพันธ์ สมประสงค์.

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ม.5 เล่ม 3.--กรุงเทพฯ :
แม็คเอดดูเคชั่น, 2558.

76 หน้า.

1. นาฏศิลป์--การศึกษาและการสอน (มัธยมศึกษา). I. ชื่อเรื่อง.
780.7

ISBN 978-616-274-671-0

สงวนลิขสิทธิ์ : ธันวาคม ๒๕๕๘

สงวนลิขสิทธิ์ตามกฎหมาย ห้ามลอกเลียน ไม่ว่าจะเป็น
ส่วนหนึ่งส่วนใดของหนังสือเล่มนี้ นอกจากจะได้รับอนุญาต
เป็นลายลักษณ์อักษร

จัดพิมพ์และจัดจำหน่ายโดย

MAC EDUCATION

ส่งธนาณัติสั่งจ่าย ไปรษณีย์ลาดพร้าว

ในนาม บริษัท แม็คเอดดูเคชั่น จำกัด

เลขที่ ๙/๙๙ อาคารแม็ค ซอยลาดพร้าว ๓๘ ถนนลาดพร้าว

แขวงจันทระเกษม เขตจตุจักร กรุงเทพฯ ๑๐๙๐๐

☎ ๐-๒๙๓๘-๒๐๒๒-๗ โทรสาร ๐-๒๙๓๘-๒๐๒๘

www.MACeducation.com

พิมพ์ที่ : บริษัท ดับเบิ้ลบี เพรส จำกัด

คำนำ

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่ม ๓ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ เป็นหนังสือเรียนที่ได้ผ่านการปรับปรุงและพัฒนาด้วยวิสัยทัศน์ของผู้จัดทำ โดยมุ่งให้หนังสือเรียนศิลปะนี้ ทันยุคสมัยและทันเหตุการณ์ในการดำเนินการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษา ขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ ของกระทรวงศึกษาธิการ

ผลจากการปรับหลักสูตรแกนกลางใหม่ให้เป็นมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ ครั้งนี้ ทางบริษัท แม็กเอ็ดดูเคชั่น จำกัด เข้าใจสถานการณ์ดี จึงได้ให้มีการดำเนินการปรับปรุงหนังสือเรียน ของสาระการเรียนรู้ศิลปะใหม่ทั้งหมด ให้ตรงและสอดคล้องกับมาตรฐานการเรียนรู้และสาระการเรียนรู้ ที่กำหนดใหม่ ได้แก่การทบทวนปรับปรุงหน่วยการเรียนรู้ใหม่ การปรับสาระการเรียนรู้ประจำหน่วยใหม่ ให้ตรงกับสาระการเรียนรู้ช่วงชั้นที่กำหนด การเพิ่มเติมเนื้อหาสาระที่ขาดและตรวจสอบเน้นผลให้ สะท้อนถึงมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐานของกลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะให้ตรงประเด็น และให้เห็นถึง ความแตกต่างในเนื้อหาสาระระหว่างช่วงชั้นและชั้นปี ไม่ให้มีการเรียนซ้ำซ้อนกัน และคำนึงความยากง่าย ให้เหมาะสมกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียน ทั้งนี้โดยยึดถือตามมาตรฐานช่วงชั้นที่กำหนดไว้ทุกประการ

จิรพันธ์ สมประสงค์

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่ม ๓
ตรงตามสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ ดังนี้

สาระการเรียนรู้	มาตรฐานการเรียนรู้
สาระที่ ๓ นาฏศิลป์	ศ ๓.๑ เข้าใจและแสดงออกทางนาฏศิลป์อย่างสร้างสรรค์วิเคราะห์ วิพากษ์ วิจัยคุณค่านาฏศิลป์ ถ่ายทอดความรู้สึก ความคิดต่อ งานศิลปะอย่างอิสระ ชื่นชม และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน
	ศ ๓.๒ เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างนาฏศิลป์ ประวัติศาสตร์ และ วัฒนธรรม เห็นคุณค่างานนาฏศิลป์ที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทยและสากล

คำชี้แจง

หนังสือเรียน รายวิชาพื้นฐาน นาฏศิลป์ กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่ม ๓ บริษัท แม็คเอ็ดดูเคชั่น จำกัด ได้จัดทำและพัฒนาขึ้นใหม่ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยในการจัดทำและพัฒนาหนังสือเรียนแม็คครั้งนี้ นอกจากจัดเนื้อหาให้ตรงกับสาระแกนกลางและตัวชี้วัดช่วงชั้นที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดแล้ว ยังได้นำผลการวิจัยประเมินผลการใช้สื่อการเรียนรู้ตามหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๔๔ ซึ่งบริษัท แม็คเอ็ดดูเคชั่น จำกัด ได้ดำเนินการศึกษาวิจัยมาดำเนินการพัฒนาหนังสือเรียนชุดนี้ ดังนี้

๑. จัดทำสาระการเรียนรู้ให้ตรงตามตัวชี้วัดช่วงชั้นและครอบคลุมมาตรฐานการเรียนรู้ของหลักสูตรทุกมาตรฐานที่หลักสูตรแกนกลางกำหนดให้เรียนในแต่ละปี

๒. จัดให้มีกิจกรรมเพื่อฝึกกระบวนการเรียนรู้ที่มุ่งพัฒนาให้ผู้เรียนได้เรียนรู้จนบรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้และตัวชี้วัดช่วงชั้นของหลักสูตร ซึ่งสามารถศึกษารายละเอียดได้จากแผนการจัดการเรียนรู้ที่บริษัทได้จัดทำขึ้นตามแนวทางการวางแผนแบบมองย้อนกลับ (Backward Design) ทั้งนี้ผู้สอนควรชี้แจงและให้คำแนะนำเพิ่มเติม เพื่อให้ผู้เรียนทุกคนปฏิบัติได้จริง

๓. เพื่อสนองนโยบายในการพัฒนาประเทศ โดยยึดหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงและนโยบายให้มีการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษาทุกระดับ ได้มีการเพิ่มเติมเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบภาระงานที่มุ่งให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจและนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปประยุกต์ใช้ โดยแทรกไว้ในกิจกรรมฝึกปฏิบัติในบางหน่วยที่มีเนื้อหาสอดคล้อง โดยใช้ตราสัญลักษณ์โครงการขับเคลื่อนปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสู่สถานศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ กำกับไว้ เพื่อเป็นจุดสังเกตสำหรับครูผู้สอนจะได้แนะนำผู้เรียน และควรเพิ่มเติมรายละเอียดเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงให้แก่ผู้เรียนตามความเหมาะสม

บริษัท แม็คเอ็ดดูเคชั่น จำกัด ขอขอบพระคุณทุกท่านที่ให้ความไว้วางใจเลือกใช้สื่อการเรียนรู้ของบริษัท จึงขอตั้งปณิธานว่า จะสร้างสรรค์สื่อการเรียนรู้ที่มีคุณค่า และเกิดประโยชน์สูงสุดต่อวงการศึกษาลดต่อไป

บริษัท แม็คเอ็ดดูเคชั่น จำกัด

สารบัญ

นาฏศิลป์

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑ ศิลปะการแสดงของไทย

๒

ตรงตามมาตรฐาน ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๑, ๓, ๕ และ ศ ๓.๒ ตัวชี้วัดข้อ ๑, ๓, ๔

๑.๑ การแสดงมหรสพ

๓

- โขน ๓
- ละครชาตรี ๖
- ละครนอก ๘
- ละครใน ๑๐
- ละครดึกดำบรรพ์ ๑๒
- ละครพื้นทาง ๑๔
- ละครร้อง ๑๕
- ละครสังคีต ๑๖
- ละครพูด ๑๗
- ละครวิทยุ ๒๐
- ละครโทรทัศน์ ๒๒
- หุ่น ๒๔
- หนังใหญ่ ๒๘
- คำถามตรวจสอบความเข้าใจ ๓๐

๑.๒ การละเล่นพื้นเมือง

๓๒

- เพลงพื้นเมือง ๓๒
- การแสดงพื้นเมือง ๓๒
- คำถามตรวจสอบความเข้าใจ ๓๔

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒ นาฏศิลป์เพื่อนบ้านของไทย

๓๕

ตรงตามมาตรฐาน ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๕

๒.๑ นาฏศิลป์เพื่อนบ้านของไทย

๓๖

- นาฏศิลป์มาเลเซีย ๓๗
- นาฏศิลป์อินโดนีเซีย ๓๘
- นาฏศิลป์อินเดีย ๔๑
- นาฏศิลป์จีน ๔๔
- นาฏศิลป์ทิเบต ๔๖
- นาฏศิลป์เกาหลี ๔๗
- นาฏศิลป์ญี่ปุ่น ๔๘
- คำถามตรวจสอบความเข้าใจ ๕๑

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓ สุนทรียะทางนาฏศิลป์

๕๒

ตรงตามมาตรฐาน ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๕, ๗

๓.๑ สุนทรียะทางนาฏศิลป์

๕๓

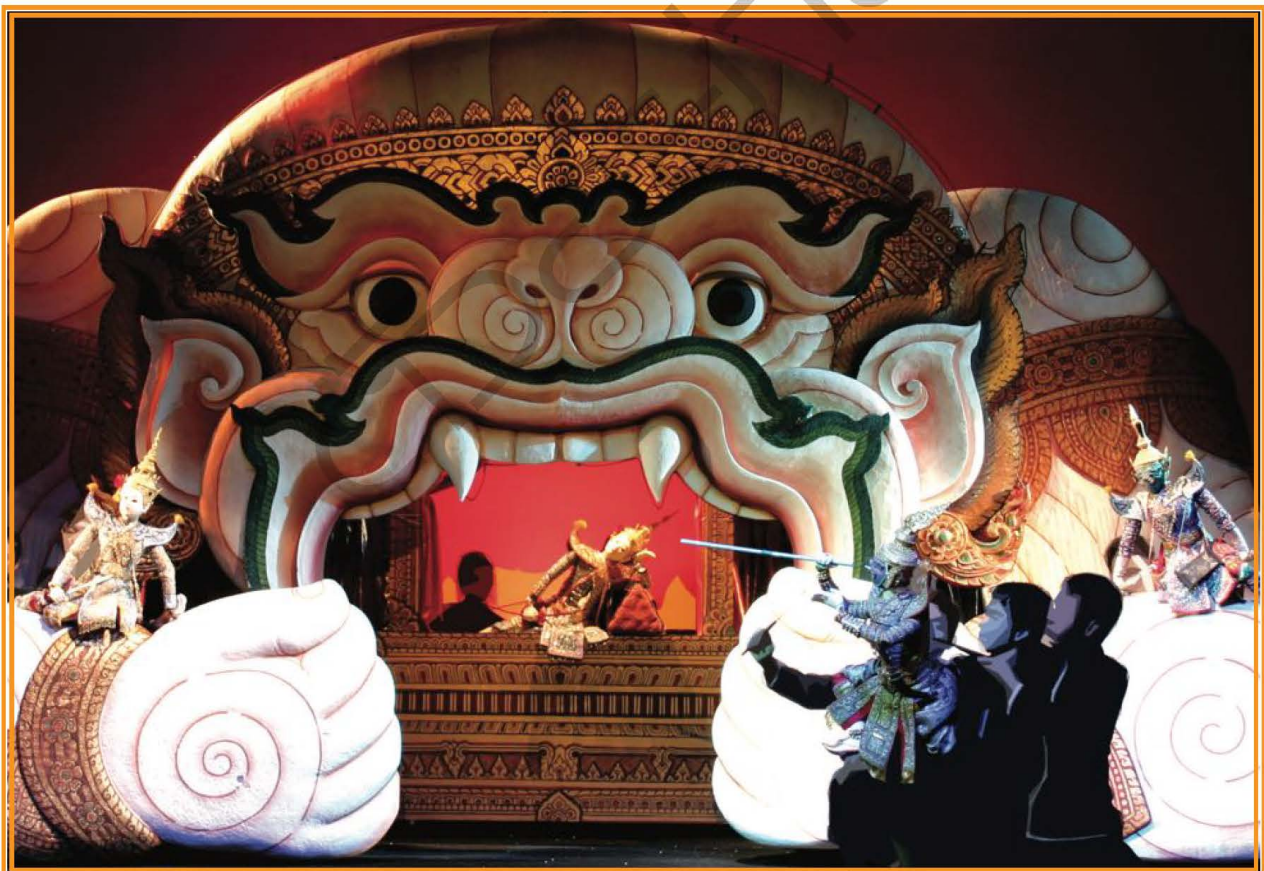
- องค์ประกอบของนาฏศิลป์ไทย ๕๓
- ความหมายของสุนทรียะทางนาฏศิลป์ ๕๔
- พื้นฐานความเป็นมาของนาฏศิลป์ไทย ๕๖
- คำถามตรวจสอบความเข้าใจ ๕๗

บรรณานุกรม ๕๘

ภาคผนวก ๖๐

ดัชนี ๗๐

กลุ่มสาระการเรียนรู้ศิลปะ นาฏศิลป์

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

ศิลปะการแสดง ของไทย

๑.๑ การแสดงมหรสพ
(มฐ. ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๑, ๕, ๖
และ ศ ๓.๒ ตัวชี้วัดข้อ ๑, ๓)

ศิลปะการแสดง
ของไทย

๑.๒ การละเล่นพื้นเมือง
(มฐ. ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๑, ๕
และ ศ ๓.๒ ตัวชี้วัดข้อ ๑)

ตัวชี้วัดช่วงชั้น

๑. มีทักษะในการแสดงหลากหลายรูปแบบ (มฐ. ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๑)
๒. วิเคราะห์แก่นของการแสดงนาฏศิลป์และการละครที่ต้องการสื่อความหมายในการแสดง (มฐ. ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๕)
๓. บรรยายและวิเคราะห์หัตถศิลป์ของเครื่องแต่งกาย แสง สี เสียง ฉาก อุปกรณ์ และสถานที่ที่มีผลต่อการแสดง (มฐ. ศ ๓.๑ ตัวชี้วัดข้อ ๖)
๔. เปรียบเทียบการนำการแสดงไปใช้ในโอกาสต่างๆ (มฐ. ศ ๓.๒ ตัวชี้วัดข้อ ๑)
๕. บรรยายวิวัฒนาการของนาฏศิลป์และการละครไทยตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (มฐ. ศ ๓.๒ ตัวชี้วัดข้อ ๓)

๑.๑ การแสดงมหรสพ

มหรสพ หมายถึง การเล่นรื่นเริง มีโขน ละคร เป็นต้น (พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ : ๘๓๗) ซึ่งการเล่นรื่นเริงเหล่านี้มีอยู่มากมาย จึงได้รวมการแสดงโขนละครประเภทต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน การแสดงมหรสพตามแบบฉบับของไทย มีดังนี้

๑. โขน	๒. ละครชาตรี
๓. ละครนอก	๔. ละครใน
๕. ละครตีก๋ากัณฑ์	๖. ละครพันทาง
๗. ละครร้อง	๘. ละครสังคีต
๙. ละครพูด	๑๐. ละครวิทยุ
๑๑. ละครโทรทัศน์	๑๒. หุ่น
๑๓. หนังใหญ่	

โขนเป็นนาฏกรรมที่ผู้แสดงจะมีการสวมหัวเป็นตัวละครต่างๆ ตามบท หัวที่สวมเรียกว่า “หัวโขน” เช่น ยักษ์ ลิง มีผู้พูดหรือร้องแทน ผู้แสดงจะต้องทำบทและรำรำไปตามคำพากย์และคำเจรจา มีดนตรีปี่พาทย์บรรเลงประกอบ ถ้าเป็นตัวละครและมนุษย์ชายหญิงไม่ต้องสวมหัวโขน โขนมีลักษณะการแสดงแบบละคร แต่เน้นการเต้น เพื่อให้เข้ากับเพลงหน้าพาทย์ประกอบการแสดง เป็นการแสดงที่เกิดก่อนละครใน เรื่องที่นิยมแสดงก็คือ รามเกียรติ์

การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ตอนยกกระบ
(ภาพจากสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม ๑๓)

🌸 ประเภทของโขน

โขนมีหลายประเภท ดังนี้

๑. **โขนกลางแปลง** เป็นการเล่นโขนกลางสนาม ไม่ต้องสร้างโรง บทที่นำมาเล่นจะมีแต่การยกทัพและการรบเป็นส่วนใหญ่ เครื่องดนตรีใช้วงปี่พาทย์เครื่องห้า ต้องมีอย่างน้อย ๒ วง มีโกธรงตีให้จังหวะใกล้ชิดจุดต่างๆ ที่ตัวโขนแสดง มีแต่บทพากย์กับบทเจรจา ไม่มีบทร้อง เพราะเล่นตอนยกทัพรบ

โขนกลางแปลง

๒. **โขนโรงนอกหรือโขนนั่งราว** จะแสดงบนโรงซึ่งมีหลังคา ไม่มีเตียงสำหรับตัวนายโรงนั่ง แต่มีราวพาดตามส่วนยาวของโรง ตรงหน้าฉากมีทางให้ผู้แสดงเดินได้รอบราว เมื่อแสดงบทของตนแล้วจะไปนั่งพักประจำที่บนราว โขนนั่งราวไม่มีบทร้อง มีแต่บทพากย์กับบทเจรจา วงปี่พาทย์มี ๒ วง วงหนึ่งตั้งหัวโรง อีกวงตั้งท้ายโรง หรือตั้งซ้ายขวาของโรง เรียกว่า วงหัว วงท้าย หรือวงซ้าย วงขวา

โขนโรงนอกหรือโขนนั่งราว ยังมีการแสดงเพิ่มเติมอีก เรียกว่า “โขนนอกโรง” คือ เวลาบ่ายก่อนแสดงหนึ่งวัน ปี่พาทย์จะโหมโรง เมื่อโหมโรงเสร็จ ผู้แสดงก็พักผ่อนค้างคืนเฝ้าโรงหนึ่งวัน รุ่งขึ้นแสดงเรื่องต่อไป ชื่อที่เรียกว่าโขนโรงนอก ก็เรียกเมื่อมีโขนโรงในเกิดขึ้นแล้ว

๓. **โขนหน้าจอ** คือ โขนที่แสดงหน้าจอหนังใหญ่ แต่เดิมแสดงสลับกับการเชิดหนังใหญ่ เรียกว่า “หนังติดตัวโขน” เมื่อความนิยมในเรื่องหนังใหญ่หมดไป ระยะเวลาที่เหลือสร้างโรงโขนเหมือนจอเล่นหนังใหญ่ คำพากย์ คำเจรจาเลียนแบบมาจากหนังใหญ่ มีปี่พาทย์เพียงวงเดียว สรุปลแล้วก็นำตัวโขนหน้าจอไปแสดงแทนที่ตัวหนังใหญ่นั้นเอง

โขนหน้าจอ

๔. **โขนโรงใน** คือ โขนที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างโขนกับละครใน การแสดงมีทั้งออกทำรำเต้น มีบทพากย์ มีบทเจรจาแบบโขน และมีการขับร้องเพลงประกอบกิริยาอาการแบบละครใน มีรำฟ้อนผสมด้วยปี่พาทย์ใช้ ๒ วงผลัดกัน และโขนที่กรมศิลปากรนำมาแสดงสมัยนี้ใช้วิธีแสดงแบบโขนโรงใน

๕. **โขนฉาก** เกิดขึ้นราวสมัยรัชกาลที่ ๕ ผู้ริเริ่มคิดสร้างจากประกอบการแสดง คือ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ซึ่งมีลักษณะคล้ายละครดึกดำบรรพ์ วิธีการแสดงเป็นแบบโขนโรงใน มีการบรรเลงปี่พาทย์

โขนฉาก

โขนที่กรมศิลปากรนำออกแสดงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถ้าแสดงในโรงจะเป็นทั้งโขนโรงในและโขนจากประกอบกัน การแสดงโขนฉากนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงโขนชั่วคราว ของนายเฉลิม เสวตนันท์ ศิลปินเอกในสมัยนั้น

❁ เรื่องที่ใช้ในการเล่นโขน

เรื่องที่นิยมเล่นคือ รามเกียรติ์ มีทั้งประพันธ์ขึ้นในสมัยอยุธยา ธนบุรี ตลอดจนถึงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์ทั้งบทร้องและบทพากย์สำหรับเล่นโขนโดยเฉพาะ มี ๖ ชุด คือ ชุดสีดาหาย ชุดเผาลงกา ชุดพิเภกถูกจับ ชุดจองถนน ชุดประเดิมศึกลงกา และชุดนาคราช

กรมศิลปากรได้ปรับปรุงบทโขนใหม่ เช่น บทโขน ชุดหนุมานอาสา เรียบเรียงบทร้องแบบละครใน และมีบทพากย์กับบทเจรจาแบบโขน นอกจากเรื่องรามเกียรติ์แล้วยังมีเรื่องอุณรุทที่ใช้แสดงโขน แต่ได้รับความนิยมน้อยกว่า

การเลือกตัวผู้แสดงแบ่งเป็น ๔ พวก คือ

ตัวพระ ต้องเลือกหน้ารูปไข่ จมูกสั้น ลำคอระหง ไหล่ลาดงาม ช่วงอกใหญ่ ลำตัวเรียว เอวเล็ก ตะโพกผาย ช่วงแขนขาสมส่วน ตามแบบชายงามในวรรณคดีไทย

ตัวนาง เลือกรูปร่างคล้ายพวกพระ แต่ใบหน้าและกิริยาต้องเข้มข้อยอย่างหญิง

ตัวยักษ์ เลือกรูปร่างใหญ่ แข็งแรง ไม่เลือกหน้าตา

ตัวลิง เลือกรูปร่างป้อมๆ ท่าทางหลุกหลิก คล่องแคล่ว

นอกจากนี้ต้องหัดเป็นคนพากย์ เจรจา และตัวตลกอีกด้วย เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการแสดงโขนนั้น โขนกลางแปลงและโขนนั่งราว มีแต่เพลงหน้าพาทย์ ส่วนโขนโรงกับโขนหน้าจอ ก็เพิ่มเพลงขับร้องแบบละครใน เช่น เพลงซ้ำปี่ใน เพลงโอ้ปี่ใน เพลง ๒ ชั้นต่างๆ เป็นต้น

❁ หัวโขน

การแสดงโขนเรื่องรามเกียรติ์ ในการแสดงจะมีการสวมหัวโขน เนื้อเรื่องเป็นเรื่องราวสงครามระหว่างพระราม “ฝ่ายพลับพลา” กับ ทศกัณฐ์ “ฝ่ายกรุงลงกา” แต่ละฝ่ายมีพรรคพวกมาก ผู้แสดงจึงต้องมีจำนวนมาก ดังนั้นหัวโขนจึงต้องมากตามไปด้วย และหัวโขนก็มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไป

หัวโขนที่ใช้สวมยักษ์และลิง แบ่งเป็นชนิดใหญ่ๆ ๒ พวก คือ ยักษ์ยอดและยักษ์โล้น ลิงยอดและลิงโล้น

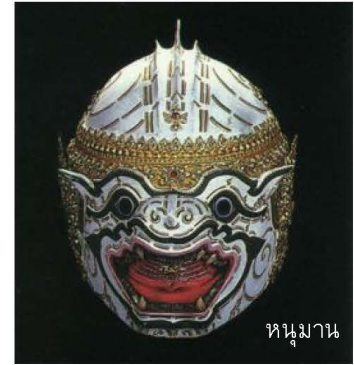
๑. **หัวยักษ์** แบ่งประเภทตามรูปลักษณะไม่น้อยกว่า ๑๐ ชนิด ยักษ์ยอดประเภทมีมงกุฎตามหัวหรือหน้า เช่น ทศกัณฐ์มี ๑๐ หน้า พวกไม่มีมงกุฎ เช่น กุมภกรรณ ส่วนพวกยักษ์โล้น เช่น เสนายักษ์หัวๆ ไป

ลักษณะของหัวยักษ์

๒. หัวลิง หัวลิงโหล่น คือ พวกสวมเกี้ยวทองไม่มียอด เป็นลิงชั้นอาวุโสหน่อย เช่น พวกพญาวานรที่ไม่มีมงกุฏ พวกสิบแปดมงกุฏ พวกเดี่ยวเพชร ซึ่งจะมีลักษณะหัวโขนคล้ายกัน ต้องใช้สีต่างกัน แต่ถ้าสีซ้ำกันให้สังเกตจากปาก เช่น ปากอำเป็นหนุมาน ปากหุบเป็นสัตพลี นอกจากนี้ดูจากอาวุธที่ถือ ส่วนพวกลิงยอดก็คือ พวกสวมมงกุฎมียอด เป็นลิงอาวุโสมีศักดิ์และตำแหน่ง ซึ่งก็ต้องสังเกตจากสีเช่นกัน เช่น สีเขียวสดเป็นพาลี สีแดงชาดเป็นสุครีพ

หนุมาน

ลักษณะของหัวลิง

❁ โอกาสที่มีการแสดงโขน

โขนหลวงจะแสดงเมื่อมีงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก งานมหกรรมบูชา งานสมโภช งานฉลองปูชนียสถาน งานศพผู้มีบรรดาศักดิ์ เป็นต้น

ลาลูแบร์ ราชทูตชาวฝรั่งเศสที่เข้ามาเจริญพระราชไมตรีในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พูดถึงโขนไว้ในหนังสือ “สัมพันธภาพทางประวัติศาสตร์ของสยามครั้งใหม่” ว่า “โขนและระบำตามปกติจะแสดงในงานศพ บางคราวก็แสดงในโอกาสอื่นๆ” นี่ถือเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าโขนใช้เล่นในงานศพ แต่โขนที่เล่นในงานศพมักเป็น “โขนหน้าจอ” และ “โขนนั่งราว”

การเล่นโขนเป็นมหกรรมบูชา เช่น ในงานสมโภชรับพระแก้วมรกต เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๓ ในตอนปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี โปรดให้เล่นโขนสมโภชรับถึง ๗ โรง เมื่อฉลองวัดพระเชตุพนฯ ใน พ.ศ. ๒๓๔๔ ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้มีโขนโรงใหญ่สมโภชพระอารามเล่นตอนพิธีอุโมงค์ด้วย

งานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการแสดงโขนที่โรงโขนหลวงสวนมิสกวัน ในรัชกาลนี้มีการเล่นโขนอยู่เนืองๆ เช่น งานสมโภชรับช้างเผือก งานเฉลิมพระชนมพรรษา งานต้อนรับแขกเมือง จนถือเป็นธรรมเนียมว่าถ้างานใดไม่มีโขนแสดง งานนั้นไม่ใหญ่จริง การแสดงโขนเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระองค์

ละครชาตรี

ละครชาตรีเป็นละครที่มีอายุเก่าแก่กว่าละครชนิดอื่น เป็นต้นกำเนิดของละครรำ ละครนอกและละครใน นอกเหนือจาก ๓ ประเภทดังกล่าวแล้ว ละครดึกดำบรรพ์และละครพันทางก็ดัดแปลง ปรับปรุงขึ้นจากละครนอกและละครใน

ละครชาตรีในระยะแรกใช้ผู้แสดงเป็นชายล้วน มีผู้แสดงเพียง ๓ คน คือ นายโรงหรือตัวพระ ตัวนาง ตัวตลก หรือตัวจ๋าวอด ปัจจุบันมีตัวแสดงเพิ่มมากขึ้นเพื่อความเหมาะสมตามเนื้อเรื่อง

ในภาคใต้ของไทย ละครชาตรีเรียกอีกอย่างว่า “ละครโนรา” เป็นการแสดงที่แพร่หลาย จะนิยมแสดงเรื่องพระสุธน-มโนราห์เป็นส่วนใหญ่ ทำละครชาตรีมี ๑๒ ทำ คือ

๑. ทำแม่ลาย	๒. ทำเขาควย (ทำราหูจับจันทร์)
๓. ทำกินนร	๔. ทำจับระบำ
๕. ทำลงฉาก	๖. ทำฉากน้อย

๗. ทำผาสา	๘. ทำบัวตูม
๙. ทำบัวบาน	๑๐. ทำบัวคลี่
๑๑. ทำบัวแย้ม	๑๒. ทำแมงมุมชักโย

การแสดงละครชาตรี

❀ ละครชาตรีแบบแผนดั้งเดิม

การแสดงละครชาตรีแบบแผนดั้งเดิมต้องประกอบด้วย

๑. โรงละครชาตรี ไม่ต้องมีส่วนประกอบมาก และไม่ต้องมีฉาก มีแต่เพียงหลังคาไว้บังแดดบังฝนเท่านั้น มีเสา ๔ ต้น สร้างเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีเตียง ๑ เตียง มีเสาตรงกลางสร้างด้วยไม้ชัยพฤกษ์ เสากลางนี้สำคัญมาก ถือเป็น “เสาหาชัย” ถือว่าแทนองค์พระวิษณุกรรม หรือเป็นเสาที่พระวิษณุกรรมเสด็จมาประทับ

๒. การแต่งกายของละครชาตรี ในสมัยโบราณไม่สวมเสื้อ เพราะใช้ตัวแสดงผู้ชาย แต่ใช้เครื่องประดับต่าง ๆ ตัวยืนจะแต่งกายดีกว่าตัวอื่น ๆ โดยนุ่งสับเพลาเชิงกรอมถึงข้อเท้า นุ่งผ้าหยักครึ่งจีบโจ้วหางหงส์ คาดเจียรระบาด มีห้อยหน้า ห้อยข้าง สวมสังวาล ทับทรวง กรองคอ บนศีรษะก็สวมเทริดเท่านั้น ปัจจุบันผู้แสดงโดยมากเป็นผู้หญิง จึงมีการสวมเสื้ออย่างละครนอก

๓. วิธีแสดงละครชาตรี เป็นไปตามแบบแผนการแสดงละครไทย คือ จะต้องทำพิธีบูชาครู เบิกโรง เมื่อทำพิธีบูชาครูเสร็จแล้ว ปี่พาทย์ก็โหมโรงชาตรี แล้วร้องประกาศหน้ามณฑปว่ามีบายศรีด้วยก็เริ่มร้องด้วย “ขานเอ” ซึ่งเป็นการไหว้ครูขึ้นต้น ร้องครวแรกเมื่อลงโรง หลังจากนั้นจะร้องเชิญครูต่อ เมื่อร้องเชิญครูเสร็จแล้ว ก็มีตัวยืนเครื่องออกมารำซัดหน้ามณฑปตามเพลง วิธีเดินวนรำซัดก่อนแสดงนี้จะรำเวียนซ้าย เรียกว่า “ชักโยแมงมุม” หรือ “ชักยันต์” ต่อจากนั้นก็เริ่มจับเรื่อง ตัวละครขึ้นนั่งเตียงแสดงต่อไป การแสดงละครชาตรี ตัวละครร้องเอง ไม่มีต้นเสียง แต่มีการบอกบทจะร้องเองตามใจชอบไม่ได้ ตัวละครที่เหลือจะเป็นลูกคู่ เมื่อจบการแสดงจะมีการรำซัดอีกครั้งหนึ่ง รำเวียนขวา เรียกว่า “คลายยันต์” เป็นการถอนอาถรรพณ์ทั้งปวง

๔. ปี่พาทย์ประกอบการแสดง มีปี ๑ เลา โทน ๑ คู่ กลองเล็กหรือกลองชาตรี ๑ คู่ และฆ้องคู่ ๑ รวง แต่ละละครชาตรีที่แสดงในกรุงเทพฯ มักจะใช้ฆ้องโทนแทนฆ้อง บางทีก็มีกลองแขกด้วย เรื่องที่แสดงก็มักเป็นเรื่องจักร ๆ วงศ์ ๆ เช่น พระอภัยมณี พระรถเสน สังข์ทอง ไชยเชษฐ์ มโนราห์ เป็นต้น แต่ปัจจุบันมีการพัฒนาให้ทันสมัย โดยเล่นเรื่องเกี่ยวกับสังคมทั่วไปด้วย